

УДК 159.9:34.01

Смисложиттєві орієнтації та локус контролю засуджених і правослужняних жінок

Федоренкова Л. С.

У статті проаналізовані особливості значеннєвих життєвих орієнтацій і локусу контролю засуджених і правослужняних жінок. Розглядається актуальна проблема психологічних досліджень проблеми структурної будови та регуляційних функцій ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій. Аналіз їх структури базується на співвідношенні смислоформуючої та стимулюючої функцій, змістовної та динамічної сторін, наявних та перспективних смислових утвореннях. Виявлено розходження як у значеннєві й життєвих орієнтаціях, так і в адресації відповідальності за різні аспекти життєдіяльності.

Ключові слова: особистий смисл, смисложиттєві орієнтації, локус контроль.

В статье проанализированы особенности смысловых жизненных ориентаций и локуса контроля осужденных и право послушных женщин. Рассматривается актуальная проблема психологических исследований проблемы структурного строения и регуляционных функций ценностных и смысловых жизненных ориентаций. Анализ их структуры базируется на соотношении смыслоформирующей и стимулирующей функций, содержательной и динамической сторон, имеющихся и перспективных смысловых образованиях. Обнаружены различия как в смысловых и жизненных ориентациях, так и в адресации ответственности за разные аспекты жизнедеятельности.

Ключевые слова: личностный смысл, смысложизненные ориентации, локус контроль.

In the article the features of semantic vital orientations and locus control are analyzed convict and right for obedient women. The actual problem of psychological research structural problems of structure and regulatory functions of value and meaning of life orientations. Analysis of their structure is based on the ratio of the functions that drive and shape the meaning of the content and dynamic of the parties, current and future semantic entities. Found out distinctions both in semantic and vital orientations and in addressing of responsibility for the different aspects of vital functions.

Key words: personal sense, orientation of the meaning of life, locus of control.

Постановка проблеми. Смисложиттєві орієнтації - спосіб диференціації об'єктів по їх значущості. Вони формуються при засвоєнні соціального досвіду і виявляються в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах і інших проявах особистості [2].

Особистий сенс - це суб'єктивно сприймана підвищена значущість предмету, дії або події, що опинилися в полі дії ведучого мотиву. Одна з головних створюючих свідомості, індивідуалізоване віддзеркалення дійсного відношення особистості до об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, усвідомлюване як «значення – для – мене» засвоєваних безособових знань про світ, що включають поняття, уміння, дії і вчинки, соціальні норми, ролі, ідеали і цінності.

У смислоутворюючій функції може виступати лише провідний мотив; мотиви-стимули можуть породжувати емоції, але не сенси. Сенс не існує в свідомості в готовому вигляді, але є продуктом внутрішньої активності, за допомогою якої він визначає, якому мотиву служить дана дія і чи оптимально вона з позиції відповідності мотиву і нормативним вимогам. Сама ця активність найчастіше не є свідомою і довільно регульованою, виключаючи випадки свідомої рефлексії і іншого, і може виявлятися в свідомості як відчуття, інтерес, емоція, «значуще переживання».

Функціонально витікає, що сенс має не тільки дія, але і обставини і умови, в яких вона здійснюється. Можна виділити два типи умов: сприяючі і перешкоджаючі здійсненню дії. Виділяються і два сенси умов діяльності: сенс сприяння і сенс перешкоди здійсненню дії [2].

Сенс життя може виступати, з одного боку, як цінність для індивіда, а з іншого, сенс може обумовлювати вибір цінностей, якими керується індивід в своєму житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основа для теоретичної і емпіричної типології сенсів життя була закладена В. Франклом, який розглядав прагнення до пошуку і реалізації людиною сенсу свого життя як природжену мотиваційну тенденцію, властиву всім людям і що є основним двигуном поведінки і розвитку особистості. Основну тезу його вчення про прагнення до сенсу можна сформулювати так: людина прагне знайти сенс і відчуває фрустрацію або вакуум, якщо це прагнення залишається нереалізованим [цит. за 1].

Результатом ідей В. Франкла у вітчизняній психології привів до створення тесту усвідомленості життя. Результати, отримані при факторному аналізі тесту усвідомленості життя, дозволили дослідникам Д.А. Леонтьєву, М.О. Калашникову і О.Е. Калашниковій зробити висновок, що свідомість життя не є внутрішньо однорідною структурою. На підставі факторизації тест усвідомленості життя був перетворений в тест смисложиттєвих орієнтацій, що включає, разом із загальним показником усвідомленості життя, п'ять чинників, які можна розглядати як складові сенсу життя особистості. Отримані чинники розбиваються на дві групи. У першу входять власне смисложиттєві орієнтації: цілі в житті, насиченість життя (процес життя) і задоволеність самореалізацією (результативність життя). Неважко побачити, що ці три категорії співвідносяться з метою (майбутнім), процесом (сьогоденням) і результатом (минулим). Два чинники, що залишилися, характеризують внутрішній локус контролю, з яким, згідно даним досліджень, свідомість життя тісно зв'язана, причому один з них характеризує загальне світоглядне переконання в тому, що контроль можливий - локус контролю - життя (керіваність

життя), а другий відображає віру у власну здатність здійснити такий контроль - локус контролю - Я (Я - господар життя).

Мета статті – проаналізувати особливості смисложиттєвих орієнтацій і локуса контролю засуджених і правослухняних жінок.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні брали участь жінки у віці від 25 до 35 років, засуджені по статтях 307, 317 КК України в кількості – 132 осіб (1 група); по статтях 115, 121 КК України – 100 осіб (2 група); по статтях 185, 186, 190 КК України – 150 осіб (3 група). Вибірка правослухняних жінок складалася з 237 жінок у віці від 25 до 35 років, які ніколи не притягувалися до кримінальної відповідальності.

Для дослідження смисложиттєвих орієнтацій ми використовували методику СЖО. Отримані нами результати представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники шкал СЖО засуджених жінок (у балах)

Шкали	1 група	2 група	3 група	t (1 – 2)	t (1 – 3)	t (2 – 3)
Цілі	33,5±4,7	25,6±3,7	29,4±4,3	2,11*	1,77	1,77
Процес	21,6±3,3	19,3±3,4	17,5±2,7	1,24	1,77	1,23
Результат	16,5±2,2	12,7±1,9	15,6±2,8	1,77	0,86	1,54
ЛК – Я	13,4±1,7	21,1±3,3	17,9±3,3	2,43*	1,76	1,77
ЛК - Життя	17,3±2,1	29,7± 4,2	25,7±4,1	2,77**	2,12*	1,76

Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$.

Представлені результати свідчать про те, що у досліджуваних 1 групи найбільш вираженою орієнтацією є орієнтація на життєві цілі (33,5 балів), що характеризує наявність у житті цілей в майбутньому, які додають життю усвідомлення, спрямованість і тимчасову перспективу. Але, враховуючи показники по інших шкалах, дані цілі і плани не мають реальної опори в сьогоденні і не підкріплюються особистою відповідальністю за їх реалізацію.

У досліджуваних 2 групи найбільш вираженими орієнтаціями є локус контролю – Я (21,1 балів) локус контролю – життя (29,7 балів). Це говорить про те, що досліджувані мають уявлення про себе як про сильну особистість, з достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і уявлень про її сенс. Вони переконані в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і утілювати їх в життя.

У досліджуваних 3 групи найбільш вираженою орієнтацією є орієнтація на життєві цілі (29,4 балів), це свідчить про те, що дані досліджувані ставлять собі певні цілі, що додає сенс їх існуванню. Але показники інших шкал указують на те, що це прожектерство, оскільки дані цілі не мають ніяких реальних підстав в сьогоденні і не підкріплюються бажанням брати на себе відповідальність за їх досягнення.

Показники інших шкал указують на те, що досліджувані всіх груп в цілому незадоволені своїм життям у сьогоденні і прожитою частиною життя так само.

Крім того, нами виявлені значущі відмінності між показниками досліджуваних по наступних шкалах: орієнтація на цілі в житті, локус контролю – Я і локус контролю життя значущо переважають у досліджуваних 1 групи в порівнянні з досліджуваними 2 групи ($p \leq 0,05$ по критерію Стюдента); локус контролю життя так само і з показниками за даною шкалою досліджуваних 3 групи.

Далі ми провели методику СЖО з жінками, що не притягувалися до кримінальної відповідальності, і порівняли їх результати з отриманими раніше у засуджених жінок. Отримані дані представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники шкал СЖО засуджених жінок і жінок з нормативною поведінкою (у балах)

Шкали	1 група	2 група	t	P
Цілі	29,5 ± 4,2	36,8 ± 4,4	2,21	$\leq 0,05$
Процес	19,5 ± 3,1	27,6 ± 3,5	2,44	$\leq 0,05$
Результат	14,9 ± 2,3	25,3 ± 2,9	2,71	$\leq 0,01$
ЛК – Я	17,5 ± 2,8	22,6 ± 2,2	2,15	$\leq 0,05$
ЛК - Життя	24,2 ± 3,5	33,5 ± 3,7	2,54	$\leq 0,05$

Отримані результати указують на те, що між показниками засуджених жінок і жінок, що не притягувалися до кримінальної відповідальності, по всіх параметрах смисложиттєвих орієнтацій виявлені значущі відмінності на різних рівнях значущості.

Бали за шкалою «Цілі в житті» значущо вище у жінок з нормативною поведінкою ($p \leq 0,05$). Це указує на те, що у жінок з нормативною поведінкою сприйняття життя більш осмислене, направлене і має тимчасову перспективу. Вони ставлять собі певну мету і прагнуть її досягти, підкріплюючи особистою відповідальністю за їх реалізацію.

За шкалою «Процес життя» бали так само значущо вище у жінок з нормативною поведінкою ($p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що дана категорія жінок сприймає сам процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений сенсом.

За шкалою «Результативність життя» жінки, що не притягувалися до кримінальної відповідальності, мають значно вищі бали ($p \leq 0,01$). Бали за цією шкалою відображають оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивна і осмислена була її прожита частина. Відповідно досліджувані даної групи оцінюють прожити частину життя, як продуктивну, що давала можливості для реалізації власного потенціалу.

За шкалою «Локус контролю – Я» вищі бали отримані у жінок з нормативною поведінкою ($p \leq 0,05$). Високі бали відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і уявлень про її сенс. Тобто жінки з даної групи беруть на себе відповідальність за своє життя в більшій частині ситуацій, чим засуджені жінки, вони краще контролюють свою поведінку і прогнозують наслідки своїх вчинків.

За шкалою «Локус контролю – життя» так само вищі бали у досліджуваних 2 групи ($p \leq 0,05$). Високі бали за даною шкалою указують на те, що людина переконана в тому, що їй дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і утілювати їх в життя. Таким чином, жінки з нормативною правовою поведінкою вільніші у виборі способів досягнення цілей, прийняті рішення і відповідальніші при їх втіленні.

Представлені результати дозволяють стверджувати, що жінки, що не притягувалися до кримінальної відповідальності, вільніші і відповідальніші. Свобода — це можливість поступати так, як хочеться. Ядро свободи — це вибір, який завжди пов'язаний з інтелектуальною і емоційно-вольовою напругою людини. Суспільство своїми нормами і обмеженнями визначає діапазон вибору. Цей діапазон залежить і від умов реалізації свободи, форм суспільної діяльності, що склалися, рівня розвитку суспільства і місця людини в суспільній системі. Свобода є там, де є вибір. Але тільки свобода вибору породжує відповідальність особистості за прийняте рішення і вчинки, що є його слідством. Свобода і відповідальність — дві сторони свідомої діяльності людини. Свобода породжує відповідальність, відповідальність направляє свободу.

Відповідальність це соціально-філософське і соціологічне поняття, що характеризує об'єктивний, історично конкретний вид взаємин між особистістю, групою, суспільством з погляду свідомого здійснення взаємних вимог. Відповідальність, що приймається людиною як основа її особистої етичної позиції, виступає фундаментом внутрішньої мотивації поведінки і вчинків. Регулятором подібної поведінки є совість. Соціальна відповідальність виражається в схильності людини поводитися відповідно до інтересів інших людей.

По мірі розвитку людської свободи відповідальність посилюється. Але її спрямованість поступово зміщується з групи (колективна відповідальність) на саму людину (індивідуальна, персональна відповідальність). Тільки вільна і відповідальна особистість може повноцінно реалізувати себе в соціальній поведінці і тим самим розкрити свій потенціал в максимальному ступені.

У руслі нашого дослідження можна стверджувати, що формування вільної і відповідальної особистості може сприяти зниженню криміналізації суспільства.

Далі ми провели дослідження уявлень засуджених жінок про те, від кого залежать значущі для них події, локуса контролю за допомогою опитувальника «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК).

Локус контролю — поняття в психології, що характеризує властивість особистості приписувати свої успіхи або невдачі внутрішнім, або зовнішнім чинникам [2]. Схильність приписувати результати діяльності зовнішнім чинникам називається «зовнішній локус контролю» (екстернальність).

Схильність приписувати результати діяльності внутрішнім чинникам називається «внутрішній локус контролю» (інтернальність). Внутрішніми чинниками тут є властивості особистості індивіда: свої зусилля, власні позитивні і негативні якості, наявність або відсутність необхідних знань, умінь і навиків, і тому подібне [2].

Відповідальність людини за своє життя є важливою характеристикою життєвої позиції, яка розглядається як здібність людини до організації свого життя. Відповідальність за життя — це складна багатоаспектна характеристика особистості, що відображає в цілому її переконаність в можливості і своїй здатності контролювати власне життя. Відповідальність виконує регулюючу і контролюючу функцію в життєдіяльності людини і складається з когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів локуса контролю. Ступінь розвиненості відчуття відповідальності може розглядатися як одна з головних відносин до життя. Таким чином, людина може зайняти «споглядальну» або «активну» позицію по відношенню до свого життя. У першому випадку вона «пливтиме за течією», не ставлячи собі завдань, відстороняючись від вирішення проблем і складних ситуацій, а в другому, самостійно визначати свій життєвий світ [3].

Отримані нами результати представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники локуса контролю засуджених жінок (у стенах)

Шкали	1 група	2 група	3 група	t (1 – 2)	t (1 – 3)	t (2 – 3)
Ю	3,9	4,7	4,8	2,11*	2,09*	0,21
Ід	5,7	6,3	6,5	2,11*	2,18*	0,33
Ін	2,2	3,7	5,2	2,31*	2,77**	2,45*

Ic	6,1	5,3	5,5	2,09*	1,86	0,22
Ip	3,5	3,8	3,1	0,21	0,24	1,87
Im	4,4	5,2	4,9	1,98*	0,54	0,41
Iz	1,7	3,8	3,6	1,76**	1,73**	0,22

Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$.

За шкалою загальною інтернальності показники значущо вищі у досліджуваних 2 і 3 групи в порівнянні з досліджуваними 1 групи ($p \leq 0,05$). Це означає, що жінки, засуджені за злочини, пов'язані з оборотом наркотичних засобів, психотропних речовин, більшою мірою схильні передавати відповідальність за всі сфери власного життя іншим людям, зовнішнім обставинам. Хоча слід зазначити, що у досліджуваних двох інших груп показники за даною шкалою знаходяться в середньому діапазоні, тобто вони в деяких випадках готові брати відповідальність на себе, а в деяких - передати її зовні.

За шкалою інтернальності в області досягнень найвищі показники у досліджуваних 3 групи (6,5 стевів). Виявлені значущі відмінності між показниками досліджуваних 1 і 2 груп на $p \leq 0,05$ рівні (у досліджуваних 2 групи – значущо вище), і між показниками досліджуваних 1 і 3 груп на $p \leq 0,05$ рівні (у досліджуваних 3 групи – значущо вище). Всі значення знаходяться в середньому діапазоні, але з тенденцією підвищення. Це свідчить про те, що всі досліджені категорії засуджених жінок в даній сфері частіше вважають за краще брати відповідальність на себе, чим віддавати її іншим людям або обставинам.

За шкалою інтернальності в області невдач найнижчі показники у досліджуваних 1 групи (2,2 стевів), а найвищі – у досліджуваних 3 групи (5,2 стевів). Між показниками всіх груп досліджуваних виявлені значущі відмінності на різному рівні значущості. Більшою мірою відповідальність за власні невдачі готові брати на себе жінки, засуджені за злочини проти власності, але не у всіх випадках, а вибірково. Жінки, засуджені за злочини, пов'язані з оборотом наркотичних засобів, психотропних речовин, у дуже окремих випадках готові визнати, що в їх невдачах винні вони самі, в переважній більшості випадків вони передають відповідальність у даній сфері зовні. Жінки, засуджені за злочини проти життя і здоров'я особистості, так само в достатньо обмеженому числі випадків готові приймати відповідальність за власні невдачі на себе.

За шкалою інтернальності в області сімейних відносин досліджувані всіх груп у багатьох випадках готові брати відповідальність за те, що відбувається в їх сім'ях, на себе. Але більшою мірою це характерно для досліджуваних 1 групи (6,1 стевів), тобто для жінок, засуджених за злочини, пов'язані з оборотом наркотичних засобів. У меншій мірі – жінки, засуджені за злочини проти життя і здоров'я особистості, - 5,3 стевів. Між показниками досліджуваних 1 і 2 груп виявлені значущі відмінності на $p \leq 0,05$ рівні значущості.

За шкалою інтернальності в області виробничих відносин показники досліджуваних всіх груп знаходяться в середньому діапазоні з тенденцією до пониження. Значущих відмінностей не виявлено. Це указує на те, що всі категорії засуджених жінок не прагнуть брати на себе відповідальність у виробничому процесі, вони готові максимально передавати її зовні.

За шкалою інтернальності в міжособових відносинах найвищі показники у досліджуваних 2 групи (5,2 стевів), найнижчі, – у досліджуваних 1 групи (4,4 стевів). Значущі відмінності виявлені між показниками досліджуваних 1 і 2 груп ($p \leq 0,05$). Тобто, жінки, засуджені за насильницькі злочини, декілька частіше готові брати на себе відповідальність за те, як розвиваються відносини з іншими людьми, свідомо будувати їх.

За шкалою інтернальності відносно здоров'я і хвороби у всіх досліджуваних низькі показники, що указує на фаталістичний підхід у даній області життя. Тобто досліджувані всіх груп не готові брати на себе відповідальність за стан власного здоров'я, вважають, що в цій області від них мало що залежить. Таке відношення до свого здоров'я може приводити до ранньої інвалідизації, втрати працездатності за рахунок ігнорування профілактичних і лікувальних заходів.

Для уточнення отриманої інформації ми так само провели дослідження за допомогою методики РСК з групою жінок, що не притягувалися до кримінальної відповідальності. Результати порівняльного аналізу відображені в таблиці 4.

Таблиця 4

Показники шкал РСК засуджених жінок і жінок з нормативною поведінкою (у стенах)

Шкали	1 група	2 група	t	P
Ю	4,5	6,1	2,11	$\leq 0,05$
Д	6,2	7,7	2,09	$\leq 0,05$
Ін	3,7	5,1	1,99	$\leq 0,05$
Іс	5,6	7,2	2,21	$\leq 0,05$
Іп	3,5	4,6	1,87	$< 0,05$
Ім	4,8	6,9	2,45	$\leq 0,05$
Із	3,0	5,1	2,45	$\leq 0,05$

Результати порівняльного аналізу указують на те, що у досліджуваних 2 групи загальна інтернальність значно вище, ніж у досліджуваних 1 групи ($p \leq 0,05$ по критерію Стюдента). Тобто,

жінки з нормативною правовою поведінкою в цілому в більшій кількості ситуацій готові брати відповідальність за розвиток подій, власну поведінку на себе.

За шкалою інтернальності в області досягнень показники досліджуваних 2 групи значуща вище, ніж показники досліджуваних 1 групи ($p \leq 0,05$). Це означає, що за свої досягнення жінки з нормативною поведінкою відповідають самі в більшій кількості випадків, вважають їх результатом власних зусиль і праці.

За шкалою інтернальності в області невдач показники так само значущо вище у досліджуваних 2 групи ($p \leq 0,05$), тобто досліджувані даної категорії готові брати на себе відповідальність не тільки за свої досягнення, але і за свої невдачі частіше, ніж засуджені жінки.

За шкалою інтернальності в області сімейних відносин показники жінок з нормативною поведінкою значно вищі, ніж показники засуджених жінок ($p \leq 0,05$), що свідчить про їх прагнення контролювати розвиток своїх сімейних взаємин, відповідати за прийняті рішення і направляти розвиток ситуації в потрібне їм русло.

За шкалою інтернальності в області виробничих відносин значущих відмінностей між показниками досліджуваних 1 і 2 груп виявлено не було.

За шкалою інтернальності в області міжособових відносин показники досліджуваних 2 групи значно вищі, ніж показники досліджуваних 1 групи ($p \leq 0,05$), що свідчить про їх готовність приймати відповідальність за розвиток взаємин з оточуючими більшою мірою і в більшій кількості ситуацій.

За шкалою інтернальності відносно здоров'я і хвороби показники досліджуваних 2 групи так само значно вищі, ніж показники досліджуваних 1 групи ($p \leq 0,05$), що указує на те, що жінки з нормативною поведінкою більшою мірою схильні стежити за своїм здоров'ям, виконувати профілактичні і гігієнічні процедури.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволяє констатувати, що всі засуджені жінки в цілому незадоволені своїм життям в сьогоденні і прожитою частиною життя також. Між показниками засуджених жінок і жінок, що не притягувалися до кримінальної відповідальності, по всіх параметрах смисложиттєвих орієнтацій виявлені значущі відмінності на різних рівнях значущості. У жінок з нормативною поведінкою сприйняття життя більш осмислене, направлене і має тимчасову перспективу; вони вільніші і відповідальніші.

Порівняльний аналіз локусу контролю засуджених жінок і жінок з нормативною правовою поведінкою показав, що в цілому жінки з нормативною поведінкою більш відповідальні у всіх сферах життєдіяльності.

Перспективи подальших досліджень спрямовані на наступні теоретичні та експериментальні дослідження місця та ролі ціннісно – смислової сфери в структурі особистості та її діяльності, визначити основні соціально – психологічні фактори які обумовлюють особливості прояву ціннісно – смислової сфери у жінок, які скоїли злочини, визначити особливості основних цінностей та життєвих пріоритетів жінок які вчинили злочини.

Література

1. Антонян Ю. М. Преступность среди женщин / Ю. М. Антонян. – М. : Российское право, 1996. – 256 с.
2. Современный психологический словарь : [словарь / сост. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко]. – М. : «АСТ»; СПб. : «ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК», 2007. – 490, [6] с.
3. Чудновский В. Э. Смысл жизни и судьба / В. Э. Чудновский. – М. : «Ось-89», 1997. – 208 с.